

Magyar nyelv.

A monda.

(Tanítás a polgári fiúiskola IV. osztályában.)

I. Számonkérés.

(A házi füzetek kinyitva a padon vannak. A házi feladat a következő három tétel a tanulók szabad választására bízva: 1. Egy népmese leírása; 2. Tompa Mihály: „Árvalányhaj“ c. költeménye népmese alakjában; 3. Egy tanítómese szerkesztése. Először meggyőződünk, hogy elkészítette-e mindenki a feladatot. Azután három tanuló felolvassa dolgozatát, s ezeket az osztály közös eszmecserével megbírálja. A bírálatot a tanár irányítja és néhány szóval összefoglalja. Az osztály a bírálattal kapcsolatban beszámol a mese elméletéről.)

Dolgozatát olvassa G. J.!

A kis gömböc.

(Népmese.)

Élt egyszer a világon az Óperenciástengeren is túl, ahol a kurtafarkú kis malac tár, egy szegény özvegyasszony három rongyos árvájával.

A nagy szegénységben mégis tudott egy girhes malackát ölni. A hurka már elfogyott, a kis gömböc a padláson volt. A szegény asszony nem volt otthon. A három gyerek elhatározta, hogy megeszik a kis gömböcöt. Felment a legidősebb, de amint vágná le, hát a gömböc bekapta. Ugy járt a másik kettő is. Azután a kis gömböc legurult a padlásról, és ment ki az utcára. A király kastélya előtt haladt el. A királykisasszonynak nevenapja volt, és a díszregimenttel éppen jött a templomból. A kis gömböc csak kinyitotta a száját és az aranyszőke királykisasszonyt, meg a díszregimentet csak bekapta. Tovább görgött, és aki útjába került, azt bekapta. Már sötétedett, mikor a szegény özvegyasszony jött hazafelé az erdőről. Nagy husáng volt a kezében. A gömböc őt is be akarta kapni, de az asszony úgy rávágott a husánggal, hogy mentem kihasadt. Nosza kijöttek a katonák, a királykisasszony és a három fiú. Öleték, csokolták a szegény asszonyt. Éppen odaért a király. A lányát kereste. Nosza megörült és három zsák aranyat adott a szegény asszonynak. Még a lányát is odaadta a fél birodalommal együtt a legkisebb fiúnak.

A királykisasszony és a szegény fiú nagyon boldogan éltek. Talán még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Ki óhajt hozzászólni? (A bírálatnak arra kell kiterjednie, hogy a dolgozat megfelel-e a népmese követelményeinek, to-

vábbá a stílusbeli sajátságokra.) Milyen irodalmi műfaj ez? Miért? Mi a mese? Eredet szerint a mese hányféle? Ez melyik csoportba tartozik? Miért? Kik gyűjtöttek népmeséket? Kik írják a műmeséket? Kik a legkiválóbb meseíróink? Mi a mese céja? Kik a felolvasott mese szereplői? Milyen a szerkezete? Nyelvezete megfelel-e a népmese nyelvének? Ki vett észre stílushibákat? (Egy-két szórendi hibára hívjuk fel a figyelmet. A „regiment” szó használatát megokoljuk.)

Halljuk M. S. dolgozatát!

Árvalányhaj.

(Tompa Mihály költeménye népmese alakjában.)

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy király, aki kilenc országon uralkodott. Volt neki három, korán árvaságra jutott leánya.

Egyszer a király eltévedt egy vadászaton. Sokáig bolyongott az erdőben, amikor egy síró leánycsecsemőre akadt. Fölvette, és rátalálva az ösvényre, éjjel felé hazaérkezett. A kis lányért senki sem jelentkezett. A király felnevelte, és elnevezte Árvalánynak. Árvalánynak földig érő aranyszőke haja volt. Irigykedett is rá a két idősebb királylány. Történt egyszer, hogy a szomszéd királyfi lánynézőbe ment a hatalmas királyhoz, és a három lány szolgálatában lévő Árvalányt választotta mátkájául. A két idősebb lány irigységből levágta Árvalány haját. Árvalánynak bánatában meghasadt a szíve.

A két gonosz lány megöszült, és nem kellett senkinek. Tehetetlen haragjukban kiszórták az ablakon Árvalány haját. Az aranyszőke hajat elhordta az esti szellő, és ahol lerakta, ott elszaporodott a gyönyörű árvalányhaj.

(M. S.)

Tompa Mihály meséjének milyen a külső alakja? Hát M. S. meséjének? Kik írják a verses meséket? (A továbbiakban a bírálat az előzőhöz hasonló módon történik.)

Lássuk, mit írt K. Gy.!

A tejtestvérek.

(Tanítómese.)

Az állatkertben kimúlt az anyafarkas. Két kis kölyke keservesen vonyított. Megsajnálta őket az egyik őr. Őlébe kapta a két farkasesőpséget, és elvitte őket a komondorhoz. A komondornak is voltak kölykei. Az őr úgy gondolkozott, hogy majd csak felneveli őket is a komondor. A komondorcsalád szívesen fogadta a jövevényeket. A kicsik tejtestvérükké fogadták őket. Együtt szívták az édes anyatejet.

Telt-múlt az idő. Néhány évig békesség volt a kis családban. Egyszer azonban kiütött a két farkason a vad természet. A békésen alvó kutyacsaládra vetették magukat, megfojtották nevelőanyjukat és tejtestvéreiket, és felfalták őket.

Magyar! Nem-e tejtestvéreid is így cselekedtek veled? *(K. Gy.)*

Ez milyen mese? Miért? Megfelel-e a tanítómese követelményeinek? Fordult-e elő stílushiba? Kik írtak tanítómeséket?

Mit tudsz Fáy András meséiről? Mi jellemzi Bartóky József meseírását?

Örömmel tapasztaltam, hogy dicséretre méltó buzgalommal foglalkoztatok a mesével.

II. Az új anyag feldolgozása.

1. *Célkitűzés:* Most a mesével rokon műfajjal, a mondával fogunk megismerkedni.

2. *Ráhangelés.* Az előző osztályokban már olvastunk mondákat. (Az első pillanatban csak egy-két tanuló, nyilatkozik, majd pedig fokozatosan az egész osztály ráeszmél a tárgyalt mondákra. Ismerik a hún és a magyar mondakör fontosabb részeit, megemlítik a királymondákat, szóba kerül néhány népmonda, sőt egy-két görög és római mondára is emlékeznek.) A II. osztályban olvastunk egy szép verses mondát IV. Béla királyunknak a tatárok előli meneküléséről. (Többen Galamboskő.) Írója? (Tompa M.) Mihez fűződik a Galamboskő mondája? (Egy felvidéki meredek sziklához . . .) Még egy mondát olvastunk Tompa Mihálytól. (Többen: Kenyérkő.) Ez miről szól? (Egy kőszívű gazdag emberről, akinek a kenyere kővé vált.) Kitől hallotta Tompa ezeket a mondákat? (A néptől.) Említtetem annak idején, hogy Tompa szorgalmasan gyűjtötte a felvidéki nép ajkán élő mondákat, és azokat költőileg feldolgozta. Legnagyobb elbeszélő költőnk, Arany János is hallott a tiszántúli nép ajkáról egy mondát, mely Kőröstarcsa és Kőrösladány birtokperéhez s a Kőrös folyó egyik veszélyes örvényéhez fűződik, — s ezt egy gyönyörű költeményben dolgozta fel. Címe: „A hamis tanu”. Fel fogom olvasni.

3. *A költemény bemutatása.* (A költeményt a tanár olvassa végig értelmes és természetes hangsúllyal, óvakodva minden mesterkelt színészkedéstől. A hamis eskütételt és annak borzalmas következményeit szemléletesen és hatástkeltően kell bemutatni.)

4. *A költemény elemzése.* Mi a költemény tárgya? A vén Márkus hamis esküje és bűnhődése.) — Nézzük meg a tartalmát! Mivel kezdődik a cselekmény? (A bíró maga elé idézi a vén Márkust és felszólítja, esküdjön meg arra, hogy az a darab föld, melyen áll, nem tarcsai, hanem ladányi birtok.) Miért volt erre szükség? (Tarcsa és Ladány között olyan terület volt, melyet mindkét község a magáénak tartott, s az igazság eldöntése végett pereskedtek.) Miért hallgatta ki a bíró éppen a vén Márkust? (Ő volt a legöregebb, és még emlékezhetett arra, hogy a vitás föld kié volt.) Hogy jelent meg Márkus a bíró előtt? (Reszkető térddel és görnyedező háttal, olyan volt, mint a halott.) Hogyan tette le az esküt? (Megesküdött az élő Istenre és örök üdvösségére, hogy az a föld, melyen áll, ladányi birtok, és hozzátette, ha nem mond igazat, a föld dobja ki testét, az ég zárja ki lelkét, s a folyó örvénye hányja-vesse.) Igaz volt Márkus esküje? (Becsapta a bírót, mert ladányi föl-

det tett a talpa alá s úgy esküdött, a tarcsaiak pedig elvesztették jogos birtokukat.) Mit csináltak erre a ladányiak? (Nagy mulatozást csaptak a per megnyerésének öröme.) A vén Márkus is ott volt? (Ő is ott volt, nagy tiszteletben részesítették és a tanács közé ültették.) Jól érezte magát? (Rosszul lett, hazament, és esztendőre rá meghalt.) Mi vitte a sírba? (Lelkiismeretfurdalása a hamis eskü miatt.) A lelkiismeret a legfőbb bíró, azt nem lehet elhallgattatni, az a bűnös ember állandó kísérője. Hogyan folyt le a vén Márkus temetése? (Négy harang siratta, két pap dicsérte, sok nép kísérte. Mikor a búcsúének szólt és a koporsóra hullt a föld, egyszer csak nagy robajjal kivetődött a sír partjára, a fedele lepattant, Márkus kiugrott belőle, három ujját esküre emelte, majd a Körös örvényébe futott.) Mi történik azóta holdvilágos éjjeleken? (Márkus ég felé tartott ujjakkal kibukik s újból elmerül a vízben, a halászokkal pedig ily szóval incselkedik: „oldjak-e? kössek-e?”) Mit tanácsol a költő a halászoknak? (Kerüljék ezt a helyet, mert bajba kerülnek, Márkus hálójukat vagy összeköti egy bogba, vagy egészen széjjeloldja. Halkan imádkozva evezzenek el innen, s ne esküdjenek soha hamisan.) — Mi a költemény alap gondolata (tanulása)? (A bűn nyomában bűnhődés jár.) Sajnálkozunk-e a vén Márkuson? (Nem.) Miért nem? (Mert megérdemelte büntetését.) A hamis eskü nagy bűn, s a költő a bűn nagyságához szabja a büntetést. Az alap gondolat egyrészt a költemény tartalmából következik, másrészt az utolsó sor is kifejezi: „S ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel.” — A költemény szerkezetileg két részből áll. Melyek azok? (1. az eskütétel; 2. a hamis eskü következményei.) — Hogyan adja elő a költő az első részt? Egyszerű, nyugodt, elbeszélő hangon? (Párbeszédes alakban.) Ez az eseményt mozgalmassá, élénkké, elevénné teszi. A második rész is párbeszédes? (Nem.) Mégis szemléletes-e? (Olyan, mintha jelen lennénk a mulatságon és a temetésen.) Mivel éri el a költő a szemléletességet? (A szemléletes stílus kellékeinek felhasználásával.) Lássuk, hogyan!? (Most szakaszonként végigolvastatjuk a költeményt, s ráirányítjuk a tanulók figyelmét a szép stílus szembebeszélő megnyilvánulásaira. Az 1. szakasz: megszólítás; a 2. szakasz: hasonlat; a 3. szakasz: párbeszéd; a 4. szakasz: felkiáltás; az 5. szakasz: ellentét; a 6—8. szakasz: megszemélyesítés; a sír szája, a koporsó nyög, az örvény kutatás, a forgó habok befúrnak fejüket a fővénybe.) — Vizsgáljuk meg a költemény verselését! Hány szótag van egy sorban? (Tizenkettő.) Milyen a rímképlete? (Páros.) Tehát milyen versforma? (Párosrímű tizenkettős: Zrinyi-vers.) Találkoztunk már ezzel a formával? (A Toldiban.) Mit tanultunk a párosrímű tizenkettősről? Ez az elbeszélő költészet versalakja, különösen Arany János alkalmazta elbeszélő műveiben.)

5. *Műfaji megoldás.* Vajjon ez az esemény megtörtént-e?

(Nem.) Megtörténhetne-e ilyesmi? (Nem.) Nézzük meg, melyek azok a részek, melyek megtörténhetnének? (A birtokper, a hamis eskü, a mulatozás, Márkus betegsége és halála, a körösi örvény.) Emeljük ki azokat az eseményeket, melyek nem történhetnének meg! (A koporsó kivetődik a sírból, a halott felúmad, s a Körös folyó örvényébe rohan, ott pedig incselkedik a halászokkal.) Hogy neveztük a meg nem történhető eseményeket? (Csodás eseményeknek.) Költeményünk tehát milyen események keveréke? (Való és csodás események keveréke.) Hogyan nevezzük a való és csodás eseményekből álló elbeszélést? (Mondának.) Mi tehát a monda? (A monda való és csodás eseményekből álló elbeszélés.) Röviden: a monda csodás tartalmú elbeszélés. (Táblai jegyzet.) — Mihez fűződik „A hamis tanú” mondája? (Tarcsa és Ladány községekhez s a Körös folyó egyik örvényéhez.) Hát a „Galamboskő” mondája? Hát a „Kenyérkő” mondája? A balaton kecskekörmökről szóló monda? Ezek a mondák mind meghatározott *helyhez* fűződnek, ezért minek nevezhetjük őket? (Helyi mondáknak.) (Táblai jegyzet.) A helyi mondák népies hagyományon alapuló elbeszélések. Várromokkal, vagy természeti tárgyakkal: sziklákkal, forrásokkal kapcsolatosak. Az egyszerű nép nem ismeri a természeti jelenségek okait, s tudásvágyának kielégítésére csodás történetekkel magyarázza. Pl. egy emberalakú sziklában a kegyetlen várúr bűnhődését látja. — Hát a hún és a magyar mondák is meghatározott helyhez fűződnek? (Nem.) Hanem? (Hős személyekkel kapcsolatosak.) Milyen korban keletkeztek? (A honfoglalás korában.) Honfoglaló őseink még nem ismerték mai értelemben az írás mesterségét, ezért nem jegyezheték fel a történeti eseményeket, hanem a nemzet kimagasló hőseinek vitézségét kiszínezték, csodás tetteket tulajdonítottak nekik. Vajjon hogyan nevezhetjük a honfoglaló *hősökről* való mondákat? (Hősmondáknak.) (Táblai jegyzet.) A hősmondák apáról fiúra szálltak, később a krónikáírók feljegyezték őket, s így maradtak fenn az utókor számára. Más népek őstörténete is mondából áll, pl. Róma alapítása. (Többen: Romulus és Remus mondája.) — Ti ismertek olyan mondákat is, melyek a hozzánk közelebb eső történeti korban keletkeztek. Ezekben nagy királyaink és nemzeti hőseink szerepelnek. (A tanulók megemlítik az Árpád-kori királymondákat, a Nagy Lajos, Toldi Miklós, Mátyás király és Kinizsi Pálról szóló mondákat.) Mi „A hű jobbágy” c. monda tárgya? Miről szól a „Mátyás király és a szegény varga” c. monda? Ezekben is van csodás elem? Miért tartoznak mégis a mondák körébe? (Szokatlan és meg nem történt dolgokról szólnak.) Ezekben a mondákban a nép történeti felfogása tükröződik. Hogyan nevezhetjük a *történeti* korból származó mondákat? (Történeti mondáknak.) (Táblai jegyzet.)

Eszerint a mondák hányfélék? (Hősmondák, történeti és helyi mondák.)

A monda
csodás tartalmú elbeszélés.

hősmonda történeti monda helyi monda

Hasonlítsuk össze a mondát a mesével! Miben egyeznek? (Népi műfaj, csodás elem.) Miben különböznek? (A mese teljes egészében képzelt történet, a mondának igaz magva van.)

6. *Összefoglalás.* (Röviden.) Mit olvastunk? Mi a tárgya? rövid tartalma? alapgondolata? Milyen a szerkezete? előadásmódja? versalakja? műfaja? Mi a monda? Hányféle a monda? Mit tudsz a hősmondáról? Mikor keletkezett a történeti monda? Mihez fűződik a helyi monda?

7. *Leckefeladás.* (Az elméleti anyag kijelölése a könyvben. A költemény tartalmának összefüggő elmondása. Könyv nélkül óránként két szakasz.)

III. Házi írásbeli feladat kitűzése.

Szabad választás a következő tételekből: 1. Egy helyi monda leírása; 2. Miért lett Mátyás király mondahőssé?

IV. Helyesírási gyakorlat.

(Lehetőleg minden magyar óra végén szükséges néhány percet a helyesírás gyakorlására fordítani. A példákat a tanár tollbamondja; egy tanuló a táblára ír, a többiek a füzetbe. Minden mondat után közös megbeszélés következik.)

Az idézett mondat írását gyakoroljuk. A táblához megy N.! Helyesírási szöveg: Széchenyi azt mondta: „Magyarország nem volt, hanem lesz.” „Magyarország nem volt, hanem lesz” — mondta Széchenyi. „Magyarország nem volt, — mondta Széchenyi, — hanem lesz.” Széchenyi azt mondta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz.

Szántó Lőrinc.

Földrajz.

Néhány szó a munkára indító földrajzi problémákról.

Egyik fontos módszertani kérdésünk az, hogy szükséges-e egyáltalán a természet külső történésein túl is kutatni az iskolai földrajzban, szükséges-e megfogni azt, szétbontani, szerkezetét megvizsgálni? Szükséges-e okoskodnia a gyermeknek a föld megismerésének folyamatában? Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a másik: van-e a természetben olyan törvényszerűség, mely tárgya lehet a gyermek okoskodásának? Ilyen törvényszerűségnek kell lennie, mert a jelenségekben dolgozó erők